

Mesterek és tanítványok

Kerekasztal-beszélgetés a 2010. évi tanári Toldy Ferenc-díj átadásakor, 2010. május 14-én az Illyés Gyula Archívumban*

FENYŐ D. GYÖRGY: Néhány hónapja, amikor Sipos Lajos tanár úr fölhívott, és közölte velem a hírt, hogy az Irodalomtörténeti Társaság nekem ítélte a Toldy Ferenc díjat, azt mondta, hogy az a hagyomány, hogy mindig az mondhatja meg, milyen módon ünnepeljék, aki a díjat kapja. A díjátadó alkalmával rendezhetünk konferenciát, beszélgetést, előadást, és én mondjam meg, hogy miről legyen szó. Az az én lehetőségem, jutalmam, hogy ennek alkalmából kitaláljam, milyen program kapcsolódjon a díj átadásához. Nagyon sokat kellett gondolkoznom, hogy mi az a forma és téma, ami a sajátom, amiről azt gondolhatom, hogy ennek a díjnak alkalmából, amit különleges kitüntetésnek érzek, én javasolnék. Végigfutott bennem természetesen mindenféle tudományos és pedagógiai ötlet, de végül arra jutottam, hogy arról kelljen hogy szölgjön ez a mai délután, ahogy én a tanításról gondolkozom. Ennek pedig talán az a lényege, hogy a tanítást, az irodalomtanítást és az irodalommal való foglalkozást egy nagy és folyamatos kommunikációként képzelem el. Kommunikációként, amelyben részt vesznek azok, akik a műveket írták, részt veszek én magam, részt vesznek a tanítványaim, részt vesznek a tanáraim és a mestereim. Ha egyetlen dologról lehet csak szó – márpedig egy ilyen alkalommal kénytelen vagyok egyetlenegy témát kiválasztani, hiába van több jó ötletem –, szóval ha egyetlenegy dologról kéne beszélgetni, akkor az a kommunikáció: ahogyan magatartásokat, tudást, irodalmat, hozzáállást kap és átad az ember, ahogy hagyományozódnak gondolatok, értékek és magatartások. Ezért rendezünk ez alkalomból kerekasztal-beszélgetést, hogy ne monológok hangozzanak el, amelyek akármilyen remek előadások lennének is, mégiscsak monológok, hanem azt gondoltam, legyen ez egy igazi beszélgetés, mintegy példázva azt, amit a kultúra és a tanítás dialogikus kapcsolatáról gondolok. Akkor gondoltam ki ezt a címet is: *Mesterek és tanítványok*.

Megkaptam azt a lehetőséget is, hogy én magam határozzam meg, kiket hívjunk meg. Ez azért rettenetesen nehéz döntés, mert amikor az ember néhány embert fölkerhet, egyúttal nagyon sokakat nem kér föl, akik még eszébe jutnak, és ugyanolyan okkal lehetnének a felkértek között. Akik itt ülnek mellettem, azoknak már most nagyon szépen köszönöm, hogy elfogadták a meghívásomat. Egy kicsit mindenkit, akit meghívtam másképp és egészen más módon, mégis mesternek, mesterremnek, részben-mesterremnek, pályatársnak és mesternek, ismerősnek és mesternek mondhatok.

Ha időrendben haladunk – muszáj most az én életem időrendjét követni –, akkor a hetvenes évek legvégéig kell visszamennünk. Akkor ismertem meg Tverdota György tanár urat, amikor még egyetemista voltam, másodéves, és egy nagyon jó barátommal, Gelniczky Gyurival elhatároztuk (másodéves egyetemistaként!), hogy

* A beszélgetés előtt laudációt mondott Sipos Lajos, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke.

könyvet írunk József Attiláról. Ma már gyönyörűen mulatságos, kedves, nevetséges és naiv dolognak látom ezt, de akkor volt bennünk annyi elszántság, hogy megcsináljuk. Fölvívtuk Szabolcsi Miklóst, aki a József Attila-kutatás legnagyobb alakja volt, hogy segítsen. Ő ajánlott nekünk a tanulmánykötethez olyan fiatal irodalomtörténészeket, akik József Attilával foglalkoznak. Tverdota Gyuri volt az egyik ajánlott. Így ismertem meg őt, ahogy az egész József Attila-kutatást is, és mindazokat, akik József Attilával foglalkoztak. Amikor most ezt a beszélgetést összeállítottam, akkor azt gondoltam, hogy ő azt jeleníti meg, ami az egyetemhez kötődő, akadémikus, tudományos rétege, területe eddigi életemnek.

Aztán a nyolcvanas évek elején, amikor elkezdtem tanítani a Berzsenyi Gimnáziumban, és ott ismertem meg Hosszú Gyulát. Több mint két évtizedet voltam a Berzsenyiben, tehát nemcsak a pályakezdésem köt hozzá, hanem egy nagyon hosszú idő az életemből, a munkával telő évek fele, a leghosszabb idő, amit valahol eddig töltöttem. Ezt a korszakot jeleníti meg számomra Gyula, akitől végtelenül sokat tanultam tanításról, a figyelemről, a gyerekekkel való foglalkozásról, a dolgok komolyságáról.

Már egy évtizede tanár voltam, és már sokat foglalkoztam a magyartanítás problémáival, amikor a rendszerváltás táján – ennek az évét pontosan nem tudom – valamikor összejöttünk, kétszer vagy háromszor, nem is tudom pontosan, hányszor, három szakállas tanárok: Tamás Ferenc barátom, akit meghívtam a beszélgetésre, Arató László barátom, a Magyartanárok Egyesületének elnöke, és én. (A szakáll valahogy hozzátartozott ehhez a hármashoz.) Nagyon sokat gondolkoztunk azon, hogy mit kellene kezdeni a magyartanítással. Akkorra mindannyiunknak volt már elég tapasztalata, de még mindannyiunkban volt sok energia is. Így hárman sokat beszélgettünk, majd ebből nőtt ki a Magyartanárok Egyesülete a kilencvenes évek közepén, mint az Irodalomtörténeti Társasággal rokon szervezet, annak partnerszervezete. A Magyartanárok Egyesülete máig is nagyon fontos területe lett az életemnek – és Ferit hívtam meg ebből a magyartanári életemből.

És a negyedik meghívott. Az embernek nagyon sok olyan mestere, olyan fontos embere van, akit személyesen nem is ismer. Ez egy furcsa dolog: milyen rengeteg sok embert tisztetek, becsülök és tartok mesteremnek úgy, hogy soha nem találkoztunk, nem láttam, vagy ha láttam is, de csak messziről. Milyen jó lenne, ha ők is megjelenének ebben a beszélgetésben. Végiggondoltam: nagyon sok embert tudnék mondani, akire jó gondolni, akiről jó tudni, hogy létezik. Nem beszélgettünk, nem ismerem személyesen, mégis olyan fontos. Ezek közé tartozott Jelenits István tanár úr, akit egy hihetetlen véletlen és szerencse folytán 2005 decemberében mégiscsak megismertem. Egy elképesztő véletlen-sorozat és furcsa zavarodottság közepette az a szerencse ért, hogy ő adott össze a feleségemmel, Krisztával. 2006 januárja óta Jelenits tanár úrra is azt mondhatom, hogy ismerem. És azzal, hogy őt is meghívtam, talán azokat is megidézhetem, akik nem közvetlen ismerőseim, akikkel nem állok napi munkakapcsolatban, de mégiscsak fontosak a számomra.

A mai estére hoztam mindannyiuktól egy könyvet is magammal erre a beszélgetésre, csak a biztonság kedvéért, hogy legyen nálam mindenkitől vagy mindenkiről

egy könyv, mert akkor érzem, hogy biztosan itt vannak velünk. Azt a címet adtam a beszélgetésnek, hogy *Mesterek és tanítványok*. Előre nem beszéltük meg a kérdéseket, én mind a négy meghívottamat megnyugtattam, hogy majd én kérdezek, nekik csak az a dolguk, hogy válaszoljanak, és ha szeretnének, egymásra is reagáljanak.

Az az első kérdésem, hogy ti személyesen kiket hívnátok magatok mellé. Kik azok a mestereitek, akiket jó lenne megidézni? Ha tényleg olyan kommunikáció ez, amiben nemzedékek adnak át egymásnak tudásokat meg tapasztalatokat, akkor ti kiket hívnátok ide mesterként?

TVERDOTA GYÖRGY: Megkönnyítettem a helyzetemet azzal, hogy engem mesterednek neveztl. Tavaly ősszel jelent meg egy könyvem *A tisztaság könyve* címmel, amelyet együtt adtunk ki egy volt tanítványommal, Cseke Ákossal. Ő most a piliscsabai egyetem esztétika tanszékén tanít, de ő abban az értelemben valóban tanítványom volt, hogy az indexébe jegyeket írtam be, és aztán figyelemmel kísértem a fejlődését. Fenyő Gyurival azonban nekünk közös mesterünk volt, inkább azt mondhatnám, hogy én voltam az idősebb, ő a fiatalabb. Az a mester Szabolcsi Miklós volt. Bizonyos értelemben azt mondhatnám, hogy mi József Attila-kutatók mindannyian Szabolcsi Miklós köpenyéből bújtunk ki, ami csak szlogennek tűnik, de valójában nagyon sokat takar. Abban az időszakban – ez a kádárizmus utolsó másfél évtizede volt – egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy az ilyen rangú, ilyen pozícióban lévő tudósok, mint amilyen Szabolcsi, lehetőséget biztosítsanak a fiatalok számára az önmegevalósításra. Szabolcsi kivétel volt, hagyta, hogy mi azt írjuk, amit akarunk, nem bántott bennünket, sőt hagyott kifejlődni. Nem akarom megnevezni a marxista irodalomtudomány más alapköveit, akik abban a korban tevékenykedtek, de állítom: nem mind ilyenek voltak. Nekünk privát szerencsénk volt, Fenyő Gyurinak is meg nekem is, hogy olyan mesterünk volt, aki hagyta, hogy kibontakozzunk.

Amikor a mester–tanítvány viszonyról beszélünk, a pszichoanalízis jár valamilyen képpen a fejünkben, kivált az apa–fiú kapcsolat, és egy kicsit eltúlozzuk ennek a jelentőségét. Holott a tudományban legalább olyan fontos az idősebb testvér és fiatalabb testvér, a báty és az öcs viszonya. Már Babits Mihály is így nevezte 1916-os vitairatában Kassákékat: nem azt mondja, hogy a fiaink, hanem az öcséink vagytok, mi pedig a bátyaitok vagyunk (*Ma, holnap, irodalom – Ars poetica forradalmár költők használatára*). József Attila, akiről sokszor mondták, hogy pót-apákat keresett, sokkal férfiasabban azt mondta Juhász Gyulának is, hogy „Juhász bátyám”. Vagy emlékezünk Kosztolányi versére, ahol azt mondja, hogy „testvérünk voltál, és lettél apánk”. Kosztolányi csak azért lett apafigura, mert meghalt, éltében inkább testvér volt. Tehát én inkább úgy tekintem magamat.

Amikor megkérdezted, hogy én kiket ültetnék magam mellé, akkor többé-kevésbé már elhunyt személyeket kell megnevezni, de így, ha a báty–öcs viszonyra is gondolunk, olyan kollégákat kellene megneveznem, akik még ma is a pályán vannak, akik idősebbek nálunk, akiktől sokat tanultunk, de akik nem mestereink voltak. Illetve abban az értelemben mesterek voltak, hogy sokat tanultunk tőlük, de nem apafigurák voltak, hanem idősebb testvéreink.

FENYŐ D. GYÖRGY: Azt meg tudnád-e idézni, hogy Szabolcsi tanár úrtól mi mindent tanulhattunk?

TVERDOTA GYÖRGY: Arról beszélek most, hogy az én számomra mit jelentett Szabolcsi, és ezt egy különösen fontos példával mutatom be. Ha megnézzük az utolsó kötetét, amit József Attiláról írt – de az összes többi kötetet is, hatalmas, vaskos könyveket –, láthatjuk, hogy mindannyian benne vagyunk. Tehát ő nem azt a szerepet játszotta, hogy megmondja nekünk, hogy mi mit gondoljunk, hanem hagyta, hogy a saját magunk gondolatait fogalmazzuk meg, gyakorlatilag gátlás nélkül, ami, mondom, nagyon különleges dolog volt abban az időben, és főleg egy olyan ideológusi pozícióban, amilyenben ő volt.

Hogy mit tanultunk tőle? Az tudnivaló, hogy ő József Attiláról mindent tudott. Amit addig leírtak, mindent elolvasott; ha a kötetét nézzük, azokban minden benne van, ami addig történt József Attila ügyében. Ebben az értelemben mindent tőle tanultunk.

JELENY ISTVÁN: Valószínűleg én vagyok itt a legöregebb, így a mestereim is öregek. 1951-ben kerültem az egyetemre, amikor eléggé viharos volt az egyetemi élet és zavarosak a viszonyok: éppen nagy sajnálattal vettem tudomásul, hogy Horváth János már nem lesz a mesterem, mert ő akkor került ki az egyetemről. A magántanárok között találtam olyanokra, akikkel nagyon bensőséges kapcsolat alakult ki az évek során. Keresztury Dezsőt hallgattam másodmagammal, de a másik hallgatóról kiderült, hogy az unokaöccse volt. Tulajdonképpen én voltam az egyetlen olyan hallgatója, aki nem a rokonság okán kerültem hozzá. Kicsit gyanakodva fogadott, mert azt gondolta, hogy én viszont az vagyok, aki megfigyelem őt. Aztán kiderült, hogy nem ezért járok az óráira, és azután bár tartózkodó, de bensőséges kapcsolat alakult ki köztünk. Kemény Zsigmondról tartott előadásokat, megvallom, emiatt olvastam el Keményt, mert magamtól talán csak egy regényét olvastam addig. Nagyon érdekes volt ez a hármásban való és éveken át tartó beszélgetés Kemény Zsigmondról. Utána az ő írásait is elolvastam, és később is újra és újra találkozhatunk; sokat jelentett nekem az ő személyisége.

A gimnáziumban az utolsó, az érettségi előtti évben, a piarista gimnáziumban Rónay György tanított franciára. Kicsit különös volt a helyzet, mert a miénk volt az utolsó olyan osztály, amelyik még nem tanult orosz. A többiek már oroszul tanultak, mi pedig még franciát, görögöt meg latint. A piarista rendnek akkor nem volt franciatanára, hirtelen valakit találni kellett, és megkérték Rónay Györgyöt, hogy vállalja el ezt az utolsó osztályt. Ő egy kicsit előkelő riadtsággal jött közénk, úgy beszélt, mint hogyha akadémiai helyzetben volnánk. Nem nagyon várta, hogy bármit reagáljunk, ő elmondta a mondókáját, ebből állt a tanítás. Az elején még azt se mondta, hogy ő ki, nem mutatkozott be, én viszont fölismertem, mert hallgattam a szabadegyetemen az előadásait Corneille-ről és Racine-ről, és az órákon is róluk beszélt. Egy-két hét múlva meghívtuk egy irodalmi szakkörre, és ő ámulva észrevette, hogy mi egészen megszólítható, értelmes emberek vagyunk. Attól kezdve a heti franciaórák közül az egyiket átengedte nekünk, valaki felkészülhetett egy francia íróból

vagy egy művéből, és ő maga is hallgatóvá vált, és hozzászólt az előadáshoz. Később minden második héten délutánonként is találkozunk, és olyankor az élő magyar irodalom szerzőit mutatta be nekünk, nála fiatalabbakat is, öregebbeket is, Illyés Gyulát és másokat. Beszélt arról, amíg ki nem tették az Írószövetségből, hogy mi történik a kortárs magyar irodalomban. Ezek nagyon jelentős események voltak. Később engem megkért arra, illetve bízott, hogy írjak a Vigiliába, és így kezdődött az én irodalmi tevékenységem. Azután barátok lettünk.

Az egyetemi tanáraink közül leginkább Szauder József alakja maradt meg bennem; érdekes módon ő is bizonyos távolságot tartott, mi meg nagyon sokan és sokfélék voltunk körülötte. Kialakított egy, a felvilágosodás irodalmával foglalkozó munkacsoportot, és én már piarista tanár voltam, amikor ebbe meghívott. Nagyon kedvesen és komolyan segített abban, hogy a munkacsoport munkájába a lehetőségeim szerint bekapcsolódjak. A piarista rendnek is vannak kapcsolatai a felvilágosodással, ezért bizonyos értelemben hazai pályán játszhattam úgy, hogy közben a munkacsoportba is beletartoztam. Jólesett az, hogy ott számon tartottak.

A tanításban másoktól is sokat tanultam, akiket viszont hiába említenék, mert nem közismert figurák, de én őrzöm az emléküket. Úgy érzem, hogy azokat a dolgokat, amelyek az irodalomoktatásban fontosak, nem könyvből tanulja az ember, és nem is a saját zsenialitásából bomlanak ki, hanem különböző személyeknek a hatására születik meg bennünk. És talán fontos, hogy ezt megpróbáljuk tovább is adni. Ezért én is nagy örömmel köszöntöttem ennek a mai beszélgetésnek az alkalmát, és hálás vagyok érte, hogy meghívtál.

TAMÁS FERENC: Sipos Lajos tanár úr három számomra nagyon fontos személyt már ideidézett. Akik persze mesternek mesterek, de hogy odatolakodni a tanítvány szerepébe... Ők tehát Arany János tanár úr, Babits Mihály kolléga úr és Horváth János. Ők olyan mesterek, akiktől minden szempontból, szemléletben, az anyaghoz való hozzányúlásban, a gondolkodás árnyaltságban, szerénységben meg mindenféleképpen az ember rengeteget tanult. És tekintettel arra, hogy kollegák, tanárok voltak, őket mondanám elsőként.

Mint hogy gimnáziumi tanár vagyok, én – Jelenits tanár úrtól eltérően – szeretnék beszélni azokról a tanárimról, akik nem feltétlenül ismertek sokak számára. A mi pályánk ilyen, mi kevesek számára vagyunk ismertek. De ettől függetlenül ezek a hatások rettenetesen fontosak. Nagyon szerencsés voltam. Iskolai tanáraink között sokan voltak olyanok, akikre nagyon szívesen emlékszem, és akik nagyon fontosak. Talán a legeslegelső helyen kell az én középiskolai, gimnáziumi magyartanáromat említeni, Eörsiné Hajdú Mariannát. Négy éven át tanított, és aztán utóbb nagyon közeli barátságban voltunk évtizedekig, és a kollegája is lehettem. Nagyon sokat tanultam tőle a négy év után is, és nagyon szerencsés voltam abból a szempontból, hogy ráláthattam a tevékenységére más szemszögből is. Ez pedig segített értelmezni azt is, amit a gimnáziumi négy év alatt kaptam vagy kaptunk tőle. Nagyon sokat – de nem feltétlenül értettük mindig, hogy mit kaptunk.

Olyan nagy szerencsém volt, hogy abban az iskolában, ahová jártam, a Rákóczi Gimnáziumban tanított abban az időben Kovács Endre, aki egy jelentős és jellegzetes figurája volt a szakmánknak. Egy önképzőkört vezetett, ami tulajdonképpen olvasókör volt. Nem abban az értelemben volt ez önképzőkör, amilyenbe mondjuk Esti Kornél járt. Főként regényeket olvastunk, és valaki tartott mindig egy előadást róla, utána pedig beszélgettünk. Mindez a hetvenes évek első felében játszódott egy gimnáziumban, mégpedig egy meglehetősen kellemetlen, diktatórikus iskolában. Ennek az iskolának ebből a szempontból sokat köszönhetek: azt nagyon rendesen megtanultuk, hogy milyen a világ, és milyen veszélyek érhetik az embert. Éppen egy ilyen iskolában a Kovács Endre-féle önképzőkör egy egészen különös sziget volt, ahol nagyon szabadon lehetett gondolkodni és beszélni. Sőt, még ennél is fantasztikusabb dolgok történtek, amiket azóta sem tudok értelmezni, legalábbis van, amit azóta sem. Egy harmadik emeleti teremben voltunk, tehát viszonylag messze az irodáktól és más hivatalos helyiségektől – és ott mi dohányoztunk. A gimnáziumban – a tanár úr vezetésével. Ez persze úgy értendő, hogy leginkább a nálunk nagyobbak dohányoztak, mert oda sok olyan személy járt, aki a későbbiek során ismert lett, például Szkárosi Endre, Réz András, Szikora János és egyéb nagyon jeles renitens személyek. Bizony mi azt láttuk, amikor elsőben odamentünk – vagy lehet, hogy elsőben még nem is fogadtak be minket, némileg gyanakodtak a túl kicsikre, a pisisekre –, szóval amikor minket oda már beengedtek, akkor azt láttuk, hogy vannak ezek a furcsa nagyfiúk, és ezek a furcsa nagyfiúk rágyújtanak. Kovács tanár úr pedig csak annyit mondott: „Gyerekek, csak arra vigyázzatok, hogy ha bejön valaki, akkor dugjátok a pad alá!” Nagyon furcsa hely volt ez.

És még mondok három személyt, akit ide kellene idézni, és közülük elsőként: Bazsó Júliát, aki amolyan testvér-féle mester. Eörsi Mariannát – nekünk Eörsi Mariann *nénit* – helyettesítette fél vagy háromnegyed évig, amikor mi utolsó évesek voltunk. Vele aztán nagyon-nagyon jó barátságba kerültünk. Bazsó Juli később nagyon fiatalon meghalt. Van egy egészen kitűnő Kölcsey-elemzése a *Miért szép?* sorozat 19. századi kötetében, de nagyon sok mindent nem írt meg, amit fontos lett volna.

Aztán: abban hogy a tanársághoz hogyan kell vagy hogyan lehet viszonyulni, abban hihetetlenül nagy segítséget, mintát adott számomra Jobbágy Kati néni, akinél gyakorló tanár voltam a Radnótiban. Én előre tudtam, hogy hozzá kell menni gyakorolni, a hírért ismertem, őt magát nem, de odatolakodtam hozzá tanítványnak. És meghatározó élményt kaptam.

Az utolsó pedig egy nagy név, és egy kicsit dörgölőzésnek meg tolakodásnak tekintem, hogy beszélek erről, és tanítványnak mondom magam, de azért mondom. Nemes Nagy Ágnes lábánál ülhettem néhány évig, egy műfordítói szemináriumra jártam hozzá. Igazából azért mentem a műfordítói szemináriumra, mert ő engem oda meghívott. És nem azért hívott meg, mert olyan rettentően közeli barátságban lettünk volna, de azért mégiscsak meghívott. Ez történt: volt egy nagyon kedves barátom, néhány évvel idősebb is, meghalt fiatalon, Egri Csaba. Nagyon tehetséges novellista volt, sokat írt a Vigiliába, Ottlikkal volt jóban és Nemes Nagy Ágnessel, és engem, ilyen szárnypróbálgató költőt elvitt előbb – óvatosságból – Lengyel Ba-

lázshoz, aztán 1977. március 11-én Nemes Nagy Ágneshez a Királyhágó utcai lakásába. Én pedig attól kezdve járhattam oda. Egri Csaba ennek az évnek novemberében halt meg, harminckét esztendőskorában. Ágnessel pedig a barátság – ha szabad nekem ezt így nevezni, mindig olyan kínos kimondani, nem is szoktam így nevezni, de most nagyon szűk körben mondom, talán mégiscsak elviselhető – megmaradt: én járhattam hozzá, ő meg olvasta, amit írtam. És amikor elolvasta, mondta a véleményét: „ez itt nem jó”, vagy: „igen, ez jó, ezt láttad!” Ő tegezett, én meg természetesen nem tegeztem. Azt az egyetemi szemináriumot, ahová elhívott, néhány francia szakos hallgató számára tartotta. Süpek Ottó hívta meg, és azok a gyerekek mondták neki buzgalomból: „tessék minket tegezni!” Akkor Ágnes intett, és megkérdezte: „ez a szokás?” Erre azt füllengették neki, „igen”, és attól kezdve Ágnes minket tegezett. Szóval így mondta nekem: „ezt te láttad!” Hallatlan biztossággal különböztette meg a valódi élményből fakadó részletet a csak úgy leírttól. Ama nyárfapihét vagy nyárfaszöszöt valóban láttam, jól meg is néztem. De a szövegben nem volt leírás, szinte csak megnevezés, Ágnes mégis pontosan tudta, hogy ezt láttam, a szilfát pedig, link módon, csak beírtam a versbe... Évekig, illetve néhány évig tartott ez a kapcsolat, de amikor elkezdtem tanítani, akkor nagyon csúnyán és hűtlenül elmaradtam tőle. Ez már nem fért bele az életembe. Nagyon messzi iskolában kezdtem tanítani, és a tanítás mindent betöltött és mindent fölfalt. Irodalmi tevékenység nélkül viszont nem mertem az ő szemé elé kerülni – így nem lehet költő-tanoncnak, költő-süvölvénynek lenni! Hogy megkérdezze: „hoztál-e verset”, én meg azt feleljem: „verset, ja azt nem”, „de legközelebb hozzál”, „jó, jó igen” – ezt nem lehet. A vele való kapcsolat belekerült azok közé a kapcsolatok közé – amilyen mindenkinek sok van –, hogy azt mondjuk magunknak: majd holnap fölhívom. Képeslapokat szoktam volt írni néha, de gyakorlatilag a kapcsolat megszűnt. Még ha véletlenül találkoztunk, emlékezett rám, számon tartott, de lényegében megszűnt a kapcsolat.

Szóval nagyon sok mesterem volt, és nem vagyok teljesen igazságos, mert még mindig vannak olyanok, akiket említhetnék.

FENYŐ D. GYÖRGY: Közben, amíg hallgattalak, magam is arra jöttem rá, hogy ez a kérdés attól rettenetesen nehéz, hogy az ember bárkinek a nevét kimondja, vagy elmond három-négy nevet, akkor másik három-négyet nem mond el. Ez rossz is, mert ahogy beszélgetünk, nekem is egyre több ember jelenik meg, hogy még őt is meg kéne idézni, meg őt is, meg őt is. Talán világos, hogy amikor megidézzük néhány embert, akkor az nem egy zárt kör. Amíg beszéltem, elhatároztam, hogy majd a végén, együtt is meg fogom köszönni mindenkinek, akitől tanultam, akiből merítettem.

Akiről Feri beszélt, Eörsiné Hajdú Marianna egy picit, igen, egy picit nekem is mesterem volt. Engem nem tanított, hanem egy nagyon vicces helyzetben találkoztunk: a szakfelügyelőm volt. Kezdő tanár voltam – szeptemberben kezdtem a Berzsenyiben –, és december elsején szólt az igazgatóhelyettes, hogy a következő héten jön a szakfelügyelő. Én nem nagyon értettem ezeket a viszonyokat, nem tudtam, hogy ez milyen súlyú esemény, de azért azt éreztem, hogy a „jön a szakfelügyelő” valamilyen fontos dolog. Amikor bejött, megnézte egy órát, és utána megkérdez-

te: „jöhetnek-e még?” Ez nagyon jólesett. És egymás után még háromszor jött az órára. Ez nagyon megtisztelő és örömteli volt. Előtte el sem tudtam képzelni, hogy mi az, hogy szakfelügyelő – ugye mennyire ijesztően hangzik –, de mi akkor jóba lettünk. Aztán később, amikor – beszéltem róla – hárman szakállas magyartanárok összeálltunk, akkor többször mentünk föl hozzá a lakására. Volt egy olyan periódus, nem hosszú idő, nem is sok alkalom, de fontos, szívet megdobogtató alkalom, hogy négyesben beszélgettünk.

TAMÁS FERENC: Fantasztikus volt szakfelügyelőként is. Engem is szakfelügyelt később, érdekes volt látnom ebben a pozícióban is. Valami hihetetlen érzékenységgel fordult rá arra a dologra, amit a megnézett tanár tudott. Nem azt nézte, amit az ember gondolna, nem úgy gondolkodott, hogy volt egy elképzelése arról, hogy mit jelent valamit jól csinálni, és akkor megnézi, hogy a tanár úgy csinálja-e, hanem hogy azt vette észre, arra fordult rá, amit az adott illető tényleg tudott. Nagyon kétséges színvonalú dolgokban megtalálni azt, ami abban mégis érték, ezeket kiemelni, fölmutatni, az illetőt megcírógatni, és ezzel végül arra készíteni, hogy jobb legyen, mint amilyen szokott – ezt egészen mesterien csinálta. Mi gyerekként is ezt kaptuk tőle. Ezt a hihetetlen odafigyelést az egyes gyerekekre, hogy ő, ő milyen, és ahhoz képest megadni azokat az impulzusokat, inspirációkat, amivel az illető jobbá tud lenni.

Tanárként az egyik nagyon fontos mondata volt, hogy nem szabad úgy elmúljon magyaróra, hogy nem neveltünk. Miközben persze: a legfontosabb, legkomolyabb dolgokról volt szó, tehát nem viháncolás zajlott az órán, de abszolút tudatosan törekedett arra, hogy legyen egy olyan elem, ami felszabadulás, ami a közös nevetés örömét adja. Amikor még kisebbek voltunk, akkor sokat játszott. Volt egy olyan korszaka, amikor ha valaki okosat mondott, akkor az egy szappanbuborék-fújóval fújhatott egyet. Ott, azonnal. Az idő tájt ilyen szappanbuborék-fújót itthon nem lehetett kapni, hozta vagy kapta valahonnan külföldről. Eörsi Gyula jogászprofesszor volt a férje, Gyuszi bácsi, egy csodálatos ember. Persze jártunk föl hozzájuk, ez volt aztán az igazi nagy dolog, hogy szabad volt fölmenni hozzá. Olyankor a Gyuszi bácsi ott ült az íróasztalnál és pipázott. Kedvesen köszönt: „jó napot kívánok”, és kezét fogtunk. Ült ott, mint egy kis manó, és írta a jogi szakkönyveit, mi meg bevo-nultunk a belső szobába, és beszélgettünk mindenféle fontos életproblémáról meg irodalomról. Mariann néni a férje révén többet járt külföldön, mint más, és gondolom, hogy valahol külföldön találkozott ezzel a buborékfújóval, megvette, és behozta az iskolába. De hogy el ne billenjen a Mariann néniéről festett kép, azt is elmondom, hogy – különösen elsőben – rettenetesen féltünk tőle. Nagyon nehezen volt érthető az a szenvedélyesség, fölfokozottság, és az is, ahogy és amennyire odafigyelt ránk. Mi ebből semmit sem értettünk. Hogy egy tanár azt mondja: „figyelj, gondolkodtam rajta, és amit a múlt órán mondtál, az mégis jó.” Hogy mit is mon-dott egyikünk vagy másikunk múlt órán, ki tudta már?! Azóta az élet oly fontos dolgai zajlottak! De megszoktuk, hogy oda kell figyelni saját magunkra is, mert tétje van a dolognak. Ahogy a legelső órán beültünk, ahogy egy iskolában az első órán a gyerekek, azt gondoltuk, hogy az utolsó vagy utolsó előtti padban már nem lát-

szünk. Mi azóta tudjuk, tanárokként, hogy minden látszik, de gyerekként azt gondoltuk, hogy nem. És a tanárnő az első órán odasüvöltött: „Perneczky!” Első nap első órán. Megfagyott a levegő, mert mi azt gondoltuk, hogy inkognitóban ülünk ott, de nem, szegény Perneczky Jutkára így szólt rá. És attól kezdve tudtuk, hogy itt valami egészen más történik, mint amit megszoktunk és ami más órákon zajlik. Csodálattal vegyes félelem volt bennünk először, és ez eltartott egy teljes évig. Aztán oldódott mindez, de ő az a fajta tanár volt, aki nagyon keményen kezd. Aki szigorúan tartja a gyeplőt, és nincs barátság és bratyizás az elején, és ez akkor oldódik szépen, amikor már munka, komoly munka zajlik, és az egésznek tartalma van. Emellett hihetetlenül igényelte az emberi visszajelzést és a szeretetet. Nagyon tudott szeretetet adni, és nagyon igényelte a szeretetet. Én nagyon sok mindent eltanultam, ellestem tőle, és persze sok mindenben pedig azt csinálom, amit másoktól láttam vagy magam találtam ki.

FENYŐ D. GYÖRGY: Gyula, most már muszáj neked is szólni.

HOSSZÚ GYULA: Amikor azt mondtad, hogy ez lesz a mai beszélgetés témája, akkor én nem mondtam nemet, mert azt nem lehetett. De azt is tudtam, hogy én erről az egészről semmit nem tudok. *Mesterek és tanítványok* – ugyan mit tudok én erről? Valami segítségre lenne szükségem, gondoltam én. Ilyenkor mindig előhúszom a haszid történeteket – berzszenyis kollégáim tudják –, hát megint elővettem. Az ő életükben ennek a mester–tanítvány kapcsolatnak hallatlan fontossága volt. Gondoltam, hozok három mestert, abból kettő tanítvány is, szóval hozok három rövid történetet arról, hogy ők hogyan éltek át ezt. Ha már én magam nem tudom, hogy milyen a mester és tanítvány kapcsolata. De azért a végén még valami személyeset is mesélek.

Az első történet a haszidizmus alapítójáról, Báál Sém Tóvról szól. Báál Sém a halálos ágyán fekszik, ott állnak a tanítványai körülötte, és megkérdezik, hogy ki legyen a mesterünk. Erre azt mondja: aki itt megmondja, hogy hogyan kell megtörni a büszkeséget. Meghal, és az első ember, akit megkérdezik a társai erről a kérdésről, az az egyik tanítvány, Beer rabbi, aki egyébként a mester kedvenc tanítványai közé tartozott. Azt mondja Beer rabbi válaszul – ezt most szó szerint idézem Martin Buber szavaival, nehogy elrontsam –: A büszkeség tulajdonsága Istené, ahogy az írás mondja, „az Örökkévaló, a Király büszkeségbe öltözött”. Ez a válasz. Ezért nem lehet megtörni a büszkeséget, de azért az élet minden napján küzdeni kell vele. És akkor tudták a tanítványok, hogy ő lesz a mesterük.

A második történet abból az időből való, amikor ez a Beer rabbi már híres prédikátor volt, cáddik, szent cáddik, ahogy mondták, akinek több száz tanítványa volt, összesen négyszáz. Ő volt a haszidizmus legnagyobb tanítója, annak a mozgalomnak, ami Isten megismerésében a zsidó hagyomány mellé az örömet állította, a mindennapok nehéz pillanataiban is föllelhető örömet. Beer rabbi egy igazi tanító volt, a mestere, Báál Sém még inkább ösztönösen mondta, amit tudott. Tehát: a cáddikot, a nagy szent cáddikot fölkeresi három tanítványa, de tudják, hogy nem sokáig ér rá, és mondják is rögvést a szekeresnek, aki elhozta őket a cáddik városába, hogy várjon csak a kapu előtt, bemennek néhány percre, hogy kérdezzenek

valamit, vagy legalább lássák a mesterük arcát. Bemennek, és abban a pillanatban a cáddik rákezd egy történetre, ami huszonnégy szóból áll mindössze. Befejezi, a tanítványok megköszönik, és mennek vissza a szekérhez. Kint pedig azt mondják a szekeresnek, hogy indulj csak el, mi majd ballagunk utánad, egy kicsit beszélgetünk. Egész nap és még éjszaka is gyalogoltak a szekér után. Amikor kivilágosodott, a szekeres megfordult és rájuk mordult: nem elég, hogy megfeledeztek a délutáni imáról, az esti imáról, most még a reggeli imát is elmulasztjátok! Ez a második történet.

A harmadik történet ennek a cáddiknak a tanítványáról szól, egy Zalmán nevű emberről, aki fiatal fiúként került a rabbihoz, aztán nagyon megszerette a mester. Amikor meghalt Beer rabbi, a szent cáddik, akkor hazament a falujába, és nem akart senkivel sem érintkezni. Főként egyáltalán nem akart tanítani. De a környéken lakó haszidok nem hagyták békén, újra és újra a nyakára jártak, hogy ugyan már, magyarázná nekik a tanításokat, a Tórárt. Ám ő mindig elhárította magától a feladatot. Aztán egy alkalommal egy nagy csapat haszid közeledett a házához, ő meg nézett ki az ablakon, és azt mondta a feleségének: „jaj nézd csak, mit csináljak, jön egy csapat haszid. Mi lesz itt velem?” „Ne aggodalmaskodjál, ne izgulj”, nyugtatta a felesége, „nem akarnak semmit, csak azt, hogy mesélj néhány történetet a szent cáddikról, hiszen az ő árnyékában időztél.” „Ja, hát az jó, történeteket azt szívesen mesélek” – mondta a megnyugvó vagy megnyugvást találó Zalmán, és amikor elkezdte mesélni a cáddiktól hallott, átvett történeteket, akkor már – így fejeződött be a kis anekdota – volt kedve a Tórárt is magyarázni.

Ezt a három történet. Nem magyaráznám el őket. De azt a személyességet, amit itt az előttem szólók megtettek, nem kerülném el teljesen én sem. Bár nem tudom, hogy ez szomorúságra ad-e okot vagy sem, de nekem nincs olyan tanárom, akire azt mondhatnám, hogy a mesterem. Sokat tanultam az egyetemen történelemből Ránki Györgytől, később Pesten Hanák Péter óráit látogattam, amikor már tanár voltam magam is. A tanítványaim dicsérték, hát én is bejártam az óráira. De velük semmilyen személyes kapcsolatom nem volt.

Ha valakit itt szívesen látnék, az a vallástanárom a debreceni református gimnáziumból, ahová a hatvanas években jártam. A vallástanárom, akivel szinte semmi- ben nem értettem egyet, Farkas Ignác. De ezt ő nem tudta, és én sem tudtam, hogy mennyire nem értünk egyet, csak éreztem. Én inkább láttam őt, azt, hogy mit képvisel, mint ő engem. Ettől függetlenül azonban olyan meghitt kapcsolat alakult ki közöttünk, ami a legemlékezetesebb tanár–diák viszony a számomra. Azt gondolom, hogy ennek az lehetett az alapja, hogy ő bennem egy dunántúli parasztfiút látott, akit a szülei elküldtek Debrecenbe tanulni. Ő a harmincas években volt fiatal, akkor végezte el a teológiát, azután Párizsban tanult franciát, Sauvageot professzor úr mellett segédkezett a francia–magyar szótár elkészítésében. Sok mindent látott a világból, és nagyon nagy hatással volt rá a népi irodalom. Ilyen mondatokat mondott nekem már negyedikben: „Gyuszikám, mi lesz a dunántúli magyarsággal, mit gondolsz?” Én csak néztem, hogy miért, mi lesz a dunántúli magyarsággal... Semmit nem tudok arról, hogy a dunántúli magyarsággal bármi is lenne... Ami az én falumat illeti, jól vagyunk... És csak évek vagy egy évtized múlva értettem meg,

hogy a kérdés az ő fiatalságának a kérdése volt, a harmincas évek népi mozgalmának az egyik kérdése. Sokáig tehát azt gondoltam, hogy a mi kapcsolatunk ennyi: egy szereteteli viszony, ami részben–nagyban azon a helyzeti előnyön alapul, hogy én is a Dunántúlról jöttem. Meg azon, hogy én figyelek a vallásórákon.

Aztán rájöttem – de ezen már gondolkoznom kellett –, hogy volt talán két vagy három dolog, amit észrevétlenül, anélkül, hogy erről akkor is, azóta is tudtam volna, mégiscsak innen, tőle tanultam meg. Az egyik a felelősség. Harmadik-negyedikben lehetett reggeli áhítatot tartani. Aki nem járt egyházi iskolába, az nem tudhatja, hogy milyen ez: fél nyolckor már bent voltunk az iskolában. Kollégisták voltunk, reggel hatkor kelés, aztán átvezényeltek minket együtt az iskolába, fél nyolcra már ott kellett lenni. Fél nyolctól aki akart, ment reggeli áhítatra, aki nem akart, nem, tehát nem volt kötelező. Egy ennél valamivel nagyobb teremben tartották, általában meg is telt. És Farkas Ignác vallástanárom azt a gyakorlatot vezette be, hogy minden reggel – talán hetente egy reggel kivételével, amikor ő vezette az áhítatot – harmad-negyedéves diákok tarthatták. Kiírta egy hónappal előre, melyik nap milyen igék lesznek, és így lehetett jelentkezni. Aztán egy kicsit beszélgetett is arról, hogy mit csinálunk, hogyan készülünk rá, de alapjában véve nem volt semmilyen cenzúra vagy kontroll. Ha nagyon tévelyegtünk, vagy ha olyant választott az ember, amivel nem tudott mit kezdeni, akkor segített, de alapjában szabadok maradtunk. Az egész csak utólag tetszett nekem szépnek és jónak – akkor csak az izgalom volt meg bennem. Az első alkalomkor alig jött ki hang a torkomon, ott ültek az osztálytársaim, és még egy csomóan, akiket látásból ismertem, de ekkor én magyaráztam nekik. Van még egy emlékezetes helyzet, amiben ugyanez a magatartás van benne, az hogy ráteszek valamit a diákra. Vallásórákon a népi írókkal is foglalkoztunk – nem zömmel velük, nem arról volt szó, hogy azok irodalomórák lettek volna, de újra és újra előkerültek. Kodolányit nagyon szerette, mindig nagyon melegen ajánlgatta, de én nem bírtam megszeretni, és akkor, diákként főként nem. Szociográfiákat is olvastunk, az ember belenézett, kicsit ízlelgette. Előadásokat lehetett vagy inkább kellett tartani folyóiratokból. Nem meghökkentő, inkább nagy kérdésekről: például az abortuszról – a hatvanas évek elején Magyarországon! Az idősebb nemzedék tagjai tudják, hogy ez mekkora probléma volt, amikor szabaddá vált '56 után. Nekünk, a kis gimnazistáknak ott volt egy folyóirat, valaki írt egy cikket, olvassuk el, beszéljünk róla.

Akkoriban, a hatvanas évek elején kezdődött a természetjárók között a tájékozódási futás. Én nem voltam nagy futó, de szerettem a hegyeket, és néha részt vettem az edzéseken, időnként a versenyeken is. Évente néhányszor voltak csak, de az én Náci bácsimnak, Farkas Ignácnak rendkívül rosszul esett, hogy vasárnap nem vagyok ott az istentiszteleten. Azt gondolta, hogy ezzel én az ördög karmába kerülök, és anélkül, hogy velem ezt megtárgyalta volna, édesanyámnak, aki három-négyszáz kilométerre lakott, írt, vagy talán amikor a szülői értekezletre jött, elmondta, hogy ez a gyerek súlyos helyzetbe került, mert már két vasárnapot is kihagyott ebben a félévben, és helyette a Nagyerdőben szaladgál. Az édesanyám ettől nem ijedt meg, bár ő tényleg gyakorló református volt, de ezt egyszerűen nem tudtuk

komolyan venni. Ám ennek ellenére valahogy nem ez számított, hanem amit az előbb elmondtam – és az számít most is.

FENYŐ D. GYÖRGY: A Berzsenyiről nem mesélsz? Volt-e ott, akitől tanultál?

HOSSZÚ GYULA: A Berzsenyi az egy más történet, ott kollégáktól tanultam. De ez egy más szintje az életnek, amikor az embernek már tanárként van kitől tanulnia. Nekünk óriási szerencsénk volt, vagy nekem óriási szerencsém volt: 1980-ban kerültem a Berzsenyibe, előttem egy paraszthajszállal, és még élt Pártos Vera, aki meghatározó volt egy életen keresztül. Már akkor sokat volt beteg, és én az osztályában osztályfőnök-helyettes lettem. Negyedik osztály volt – rögvest belezuhantam az ismeretlenbe, átvettem az osztályfőnökséget is. Év közben úgy volt, hogy Vera visszajön, majd úgy, hogy nem is fog már iskolába jönni. Hónapokig, amikor átvettem az osztályt, vártuk, aztán nem jött, a második félévben mégiscsak meggyógyult valamennyire. Folyamatosan beszélgettünk, jártam föl hozzá. És az fantasztikus, hogy az ember talál valakit, akiről tudja egy év után, hogy nem csak tanári ügyekben, a tanítás dolgaiban, hanem a nagy ügyekben is ugyanúgy gondolkodnak. Abban valahogy egyek. Amikor 1981-ben nagyon nehéz volt beszélni arról, hogy a szovjet csapatok bevonulnak-e Lengyelországba, és megint csak az történik, mint '68-ban, akkor Verával ezt pillanatok alatt meg tudtuk beszélni, és azt is eldöntöttük, hogy ezt nem hagyjuk szóltanul. Ennél többet nem nagyon kaphat az ember egy új helyen egy ismeretségtől. Igen, nekem sokáig ő jelentette a Berzsenyit.

FENYŐ D. GYÖRGY: Kérdezek mást. Nem is az előzőekről, az atyákról, a bátyokról és nővérekről. Hanem azt: számotokra mi a fontos a tanításban? Nemcsak azt kérdezem, hogy miért szeretitek, hanem mi az, ami igazán fontos benne. Mindenki, aki itt ül, foglalkozik mással is, Gyuri elsősorban irodalomtörténész, Jelenits tanár úr pap, irodalomtörténész, Feri költő is, Gyula tanulmányt, tankönyvet és mindenfélét ír, tehát a tanítás csak egy része minden itt ülő életének. Kinek nagyobb része, kinek kisebb része, de azért csak egy része. Ám valamiért ez fontos mindenkinek. Azt lenne nagyon izgalmas látni, hogy kinek mi fontos benne, és miért fontos. – Látjátok: ezeket a kérdéseket nem mondtam el előre, a beszélgetés előtt.

TVERDOTA GYÖRGY: Én nagyon szerencsés ember voltam ebből a szempontból az életben. Nem sokkal az egyetem befejezése után egy rövid ideig a Petőfi Irodalmi Múzeumban dolgoztam, de aztán nagyon hamar az MTA Irodalomtudományi Intézetébe kerültem kutatónak. Annál jobb, mint egy kutatói állás, nincs. Nem kell semmi mást csinálni azon kívül, amivel az ember foglalkozni szeretne, könyveket olvas és időnként ír valamit ezzel kapcsolatban. Heti két alkalommal kellett formailag bejárni, de inkább csak egyszer, a szerdai napon, akkor is csak délelőtt. Amikor bementünk, akkor meg nem csináltunk semmit, vicceket meséltünk; dolgozni az ember akkor dolgozott, amikor otthon meg könyvtárban volt. Nagyon kényelmes élet ez, az egyetlen, ami miatt nem jó, hogy olyan kicsi a fizetés, hogy nem lehet belőle megélni. Tehát valami mást is kell csinálni. Sőt, eleinte nem is nagyon kellett mást dolgozni, meg lehetett élni a kutatói fizetésből. Akkor tehát még nem tanítot-

tam, csak kutattam, és egyetlenegy problémám volt ezzel a munkával: az volt az érzésem, mintha egy gumiszobában élnék, ahol semmiféle érdes, kemény dologgal nem ütközik az ember. Semmiféle más dologgal nem találkozik a kutató, semmiféle visszhanggal, se jó, se rossz visszhanggal. Írom a cikkeimet, öt év múlva jó esetben érkezik valami válasz rá, szóval teljesen légüres térben érzi magát az ember. Egy darabig ez jó, de egy idő után olyan mértékben megnő az igény arra, hogy legyenek reakciók: szemben üljek egy közönséggel, lássam a szemükben, hogy érdekli-e őket, amit mondok, megértik-e egyáltalán. Egy előadáson ezt rögtön lehet érzékelni: van egy atmoszféra, amiből rögtön lehet mindezt érezni. Szóval igényeltem, hogy valamiféle visszajelzést kapjak, hogy egy közösséggel kapcsolatba kerüljek. Elvileg, a mi szakmánkban erre nincs más lehetőség, mint az, hogy egyetemen tanítsak. Először csak egy mellékállásom volt, aztán másodállás, majd idővel ez lett a főállásom. Szóval lehetőséget kell kapni arra, hogy az ember tanítson.

Először a Képzőművészeti Főiskolán – így hívták még akkor, amit most már Képzőművészeti Egyetemnek neveznek – tanítottam. Magyar és világirodalmat kellett oktatni a kezdetektől máig. Ilyen egyszerű volt a feladat – de éppen az volt a jó, hogy ezt úgysem lehet teljesíteni. Az ember tehát azt tanítja, amit akar. Minden félévben valami mást, ami érdekelt: Goethét, Berzsenyit vagy Racine-t, és akkor mindig valami érdekes foglalkozhattam. Ezzel kezdődött a tanítás. Utána komolyabbá vált a dolog, és akkor a kutatói állásom mellékállássá degradálódott. Még mindig örööm, mert nagyon jó hely az Irodalomtudományi Intézet, másodállásban ott vagyok, de a főállásom már rég az egyetem. Az oktatás mellé álltam, mert hiányzott az emberi kapcsolat. És az ember állandóan fiatalok között van, ezért nem érzi az idő telését. Ha mindig ugyanazzal az évjáráttal találkozunk, akkor mintha minden állandó lenne. Amikor érettségi találkoznánk van, nézem az osztálytársaimat, hát... hogy megöregedtek! Engem ez az emberi igény vezetett el a tanításhoz. De sokkal nehezebb különben, mert az órákra fel kell készülni, nem tudja az ember azt írni, amit szeretne, vagy kellene, kevesebbet tud publikálni. Állandóan, hétről hétre mindig valami olyan dologra kell fölkészülni, ami elmúlik, elmegy a levegőbe. Amit tanítok, az nincs leírva, nem szilárdul meg, nincsenek utólag tanúi. De hát nincs olyan tevékenység, ami minden szempontból kielégítő lenne, a tanításnak is megvannak az olyan elemei, amelyekben korlátozott. De hát végül is sokat kaptam a tanítástól.

JELENYITS ISTVÁN: Piaristaként kezdtem, és végig tanítottam az életemben a Piarista Gimnáziumban. Később kerültem olyan helyzetbe, hogy kitágult ez a rendszer, és akkor más iskolában is tanítottam, az egyetemen is, ezzel kicsit változatosabbá vált a tanítás. A piarista iskolában régen olyan viszonyok voltak, hogy a mi iskolánkból nem nagyon vettek föl bölcsészkarra gyerekeket, és nem nagyon lehetett humán területen továbblépni. Abban a tudatban tanítottam az irodalmat, hogy azok a diákok, akiket nevelünk, valószínűleg mérnökként, orvosként vagy másféle, de természettudományos műveltségük révén fognak megélhetéshez jutni, életpályájuk oda vezet. Azért mégis úgy éreztük, hogy az ő számukra is fontos nemcsak az, hogy

érettségig tegyenek irodalomból, hanem hogy megszeressék az irodalmat akkor is, ha nem ez lesz a szakmájuk. Tehát nem jövődő irodalmárokkal foglalkoztunk, hanem olyan emberekkel, akikkel szerettük volna életre szóló emlékként az irodalmat megszerettetni.

Kecskeméten kezdtem a tanári pályámat. Amikor először tanítottam harmadikos gimnazistákat, akkor abban az évben szénszünetet kellett tartanunk, mert az országban nem volt elég fűtőanyag. A karácsonyi szünetet megtoldották három héttel, hogy otthon legyenek a gyerekek, és az iskolákat ne kelljen fűteni. Utána megkérdeztem, hogy ki mit csinált a szünetben. Volt egy gyerek, akinek útkaparó volt az apja, és nem is faluban, hanem valami útelágazás mentén egy kis hajlékban éltek. Ő azt mondta, hogy napokra behavazta őket az idő, annyira, hogy nem tudtak kijönni a házból, az úton is megállt a forgalom. Több testvére volt, hasaltak az ágyon, és a *Háború és békét* olvasta föl nekik. Mert éppen arról tanultunk a megelőző órákon, és ő hazavitte, és nagyon jó olvasmánynak bizonyult erre a három hétre.

Ezek nagyon érdekes idők voltak, az irodalomnak egészen más volt a szerepe. Akkor, amikor bementem a negyedikbe, és József Attiláról kellett tanítani, és összenéztek a diákok, hogy most nekem is el kell mondanom a hivatalos szöveget József Attiláról. Mondtam nekik, hogy én eddig sem hazudtam nektek, és most sem fogok. Én tényleg szeretem József Attilát, azért is tanítom, mert azt gondolom, hogy mindannyiunk számára nagyon fontos. Nagyon érdekes közeg volt a piarista iskola: fokozott kontroll alatt éltünk, és ezért az irodalom körül valahogy őszintén, komolyan tudtunk beszélni az élet dolgairól, és egy nagyon fontos kapcsolatrendszer alakult ki közöttünk. Az irodalmat is ezért tanítottam és éreztem már akkor fontosnak. Hittant is tanítottam egyébként, meg teológiát. Amikor Pestre kerültem, hittant tanítottam, és azért, hogy a világnézeti párbeszéd keretét megnyissuk, csináltunk egy olvasókört, Mándyt és másokat olvastunk. Esterházy Péter például különösen hálás volt, mert én hívtam fel a figyelmét arra, hogy Mándyt érdemes olvasni, és ez a pályája szempontjából is fontosnak bizonyult. Azt szerettem volna megmutatni, hogy az irodalom az emberi személyiségünk fejlődése szempontjából is nélkülözhetetlen, hogy nemcsak azért tanuljuk meg, hogy levizsgáljunk belőle, hanem valamiképpen azért, hogy az életünk részévé váljék.

Nagyon érdekes volt ez az inasiskolában is, mert ott – én ezt gondolom máig is – valahogyan ez lenne a cél. De nem tudom, miért, mintha olyanok csinálnák az inasiskolák tankönyveit, akik nem nagyon találkoztak inastanulókkal, és azt gondolják, hogy nagyon primitív értelmi képességű emberek számára a gimnáziumi tananyagot lehetőleg könnyen kezelhetővé kell tenni, addig egyszerűsítik. Én meg úgy gondolom, hogy egy jövődő mesterembernek mondjuk nem fontos tudnia azt, hogy mi a romantika, de az például nem árt, ha tudja, hogy miért érdekes vers a *Himnusz*, és ott erről beszélünk. És lehetett is beszélni velük. Meg Kassákról és másokról. Jókat beszélgettünk, és azt valóban azt meg lehet értetni, hogy mi a költészet, és anélkül, hogy az irodalomtudomány szakkifejezéseit magyaráztuk volna. Mindig zavart, amikor a költészet illusztrációvá válik, és a tulajdonképpeni megtanulnivaló az irodalomtudomány. Ez fordítva van: annak kellene utat mutatnia az

irodalomhoz, és nem az irodalomnak kellene rossz illusztrációjául szolgálnia az irodalomtudománynak. Hát ezeken fáradoztam én.

FENYŐ D. GYÖRGY: Volt öröme is benne?

JELENYI ISTVÁN: Persze, igen. Igen.

TAMÁS FERENC: Az öröm szóhoz kapcsolódnék. Csak megint az a baj, hogy túl sok minden jut eszembe, és nagyon félek, hogy sokat fogok beszélni. Nem érzékelem az időt, ahogy az óráimon sem. Ha az óra elkezdődik, akkor nekem ez az idő is megszűnik, nemcsak az az idő, amiről Tverdota György beszélt. Akiket tanítottam, pontosan tudják, miről beszélek, ez egy állandó küzdelmem, mert közben meg nagyon szeretnék *comme il faut* személyiség lenni, vagy legalább annak látszani.

Amikor elkezdtem tanítani, ötödév második félévében, amikor a szakdolgozatot is meg kellett írni, akkor az általános iskolai tanárom hívott fel, akit szintén nagyon fontos személyiség számomra, Nahlik Györgynének hívják – Edit néni –, és meghívott, hogy menjek el óraadónak a Diana utcai általános iskolába, a „felső Dianába”, mert abban a hosszú utcában két iskola is van. Rettenetes púp a hátamra, morgolódtam magamban, hamarosan kezdődik a gyakorlótanítás, itt a szakdolgozat, és menjek el egy általános iskolába? De közben izgatott is a dolog, hogy milyen lehet ott tanítani, meg kínos lett volna nemet mondani a tanárnőnek. Hát jó. Fölmentem az iskolába, és ott ért engem az a döbbenet, hogy tanítani mennyire jó. Rá egy héttel kezdődött a radnóti gyakorlótanításom, a két iskola között ingáztam, és valami hihetetlen boldogságfelhőn csücsültem. Ehhez hozzátartozik, hogy korábban is tanítottam, sokat foglalkoztam egyénileg gyerekekkel, csak nemigen vettem észre, hogy ezt miért teszem. Azt nem vettem ugyanis addig észre, hogy én tanárból vagyok. Ezt rettentően hátrítottam, nem akartam én tanár lenni, de hát minél inkább abból van az ember, annál kevésbé látja saját magát. Odaálltam a Diana utcai gyerekek elé, és egyszer csak megéreztem, hogy ez a világ legcsodálatosabb dolga, hogy az valami hihetetlen, ami ott történik.

A sok-sok mindenből mit emeljek ki? Nekem az volt az egyik alapélményem, hogy ott ül az a szerencsétlen gyerek, van neki még az enyémen kívül tíz tantárgya, meg van egy élete – és minden sokkal fontosabb annál, mint amit én viszek. És erőszakot gyakorlunk rá, nagyon is erőszakot: hogy érdekelje az, amit én mutatok neki, mert hiszen az nagyon fontos. És tényleg nagyon fontos! Becselezni abba, hogy Kosztolányi Dezső tényleg nagyon fontos. Hogy úgy menjen ki az órámról, hogy ezt megélte. Mert azért vagyok ott, hogy őneki átadjam Kosztolányi Dezsőt vagy a *Himnusz*-t. Vagy a *Háború és békét*...

De hogyan tudom azt elérni, hogy érdekelt legyen a dologban, hogy az a számára is fontos legyen? Nyilván nagyon sok múlik azon, hogy én az egész helyzetet, benne saját magamat is, meg Kosztolányi Dezsőt meg Kölcsey Ferencet tudjam úgy látni, ahogyan ő látja. Hogy érzékeljem azt, ahogyan ő látja, és ahhoz képest legyek képes megmutatni azt, hogy valami miért érdekes vagy fontos. Hogy őneki szóljon a dolog. Ez improvizáció. Nekem van valami tudásom, innen-onnan, vagy egész éjjel

készültem az órára, hogy másnap ki tudjak állni, és úgy mentem oda, hogy mégsem készültem el. Ez rettenetes szorongás. Ám egyszer csak azt élem meg, hogy mindaz, amit éjjel én összekészültem, tökéletesen érdektelen, ha ott helyben meg nem találom azt a mondatot, azt a hangsúlyt, azt a szempontot, ami igazán érvényes. És hogy ez mi, csak ott fogom megtudni, amikor belépek a terembe, beleszalgolok a levegőbe, hogy mi van ma itten. Van, hogy megyek a folyosón, és már tudom, hogy úristen, nagy baj van. Hogy ma nem megy. Hogy semmi sem úgy van, mint ahogy én gondoltam. Hogy nagyon rá kell állnom arra a valamire, ami benne van a levegőben. De hogy mi van benne a levegőben, és nekem mit kell csinálni, azt ott és akkor kell kitalálnom. Vagyis improvizálok: egy színész, egy improvizáló zenész feladata is ez. Hihetetlenül inspiráló – amellet életveszélyes. Bármelyik pillanatban lezuhanhatok erről a madzagról, amin egyensúlyozok. Nem beszélve arról, hogy olyan ez az egész, mint egy színházi előadás, meg társasjáték, amibe a diákokat be akarom vonni, meg a karmesteri munka. Szóval nem a primadonna vagy a Bach-partitát játszó hegedűs szóló előadása. Ha a diák nem jön velem, akkor az egész meghalt. Ha érdektelenségből, akkor azért halt meg, ha befeszít, akkor azért. Borzasztó nagy tétje van: mert úgy, ha rossz, a negyvenöt perc hosszú – akkor az ember érzi az időt. Szóval partnernek kell lennie a gyerekeknek, és ha ez sikerül, akkor az valami egészen fantasztikus. Utána úgy érzem magam, mint aki a bányából jött föl, kőfejtésről. Ha nehéz osztály, gyenge osztály, akkor azért, ha pedig nagyon okosak, inspirálóak, ha veszik a lapot, akkor meg azért. Iszonyú sok mindent kivesz az emberből. Ám ha jó az osztály, akkor rengeteg mindent vissza is kap az ember. De hogy még írjak is?! Aznap délután?!

És mindez, a tanítás arról szól, hogy embert hogyan formálunk. Az irodalom nem önmagáért fontos, hanem azért fontos, mert önismeretet és világismeretet ad. Saját magunkat tanuljuk egyfolytában. Ez megint a szépsége meg a rettenetes nagy nehézsége. Kicsit tanítottam esti iskolában. A *Boldog, szomorú dal* tanítottam, és próbáltam megértetni, hogy az a vers arról szól, hogy minden megvan, minden. Módszeresen végigzongorázik, hogy valóban minden megvan. Nem arról szól, hogy az anyagiak megvannak, de a szellemi értékek hiányoznak, nem, itt minden megvan. És mégis hiányzik valami, hiányzik a leglényegesebb, amit még csak meg sem lehet nevezni... Ott erőlködöm, hogy ezt megértessem. És akkor azt mondja nekem egy nagyon kedves, okos, intelligens fiú, hogy „Tanár úr!” Így. Néhány évvel voltam náluk idősebb, vagy talán egyidős, de voltak nálam idősebbek is. Még ez is olyan jópofa helyzet. Én ottan a tanár úr, ő meg a kamionsofőr. Azért kellett nekik az érettségi, hogy a besorolásban följebb kerülhessenek, amúgy sem az integrálszámítás, sem a Kosztolányi Dezső nem különösebben érdekelte őket. „Tanár úr! Én itt gürcölök, kamionozok, alig vagyok itthon, még ide is muszáj volt beiratkoznom. Ennek a pasasnak meg mindene megvan, és panaszkodik. Mit kezdjek én ezzel?” Ez a felnőtt férfi megfogalmazta azt, ami a mi egész munkánknak az alapproblémája, csak nem szokták a gyerekek kimondani. Hogy milyen mesze van tőlük az a probléma, amiről a versben vagy regényben szó van. Hát ez a nagy tanári feladat, hogy mégse legyen tőlük olyan mesze. Mert ha nem most, akkor majd később leszel,

lehetsz ilyen helyzetben, vagy ha nem te, akkor a kedvesed, a feleséged, az anyád, a barátod, és az ő helyzetét így fogod jobban megérteni, tehát igenis a te ügyed, és találd meg azt a valamit az irodalmi műben, ami igazán megszólít. Mindig azt mondtam az ilyen gyerekeknek: nem kell az irodalmat szeretni, csak azt ne felejtsd el, hogy az irodalom nem az irodalomról szól. Hanem rólunk. Mégiscsak legyél nyitott, mert az, amiről szó van, nem irodalmi ügy. Jó, te nem szereted az irodalmat, helyes, ne szeresd, de az irodalom nem az irodalomról szól. És hátha... hátha egyszer mégis megtalálsz azt, ami eltalál. Az aztán a nagy élmény a tanárnak is, amikor ez megtörténik. Vannak ilyen nagy pillanatok a tanításban, amikor látszik is, hogy történt valami. Mert persze úgy van, ahogyan Sipos tanár úr az elején mondta, hogy nagyon sok minden nem látszik, és nem kapunk elég visszajelzést, vagy nem úgy kapjuk. És néha jön így egy-egy, véletlenszerűen. A tanár ezért hosszú távú játékos kell legyen, erre kell magát nevelnie, szoktatnia. Hogy nincs mindig taps, mint a színházban.

HOSSZÚ GYULA: A történelemtanárnak sokkal könnyebb... Ott nincs semmi probléma, kiáll az ember, a diákok meg hallgatnak... Nem is akarok mást hallani, csak a saját hangom... Tökéletes helyzet. Egyébként én is így voltam hosszú évekig, így kezdtem, ezzel a szenvedéllyel. Hogy misszió. A történelemtanítás az misszió. Én annyi mindent megtanultam az egyetemen, hogy lehetetlen, hogy mindez ne kerüljön bele az emberek fejébe, hogy ez ne menjen tovább, és hogy ezen mennyi minden múlik. Azt csak úgy titokban tudtam, hogy mi minden múlik. Egyébként is kiéheztettem magam, mert egy évig a statisztikai hivatalban dolgoztam, az egyetem után nem volt állásom, ezért elmentem oda egy évre. Mikor végre kaptam egy vidéki gimnáziumban tanári állást, akkor azonnal odamentem, és nagyon szerettem. De három-négy év után hirtelen elfogyott az, amit az egyetemen tanultam. Éreztem, hogy hogyan merül le az a fene nagy tudomány. És hogy lesz minden egyre inkább önisméltés. Minden, amit mondok, önisméltés. Egyáltalán: egyre fáradtabb lett a hangom. Valamit ki kellett találni, hogy ne csak én beszéljek állandóan. Akkor még nem volt szövegelemzés, sem forráselemzés, semmi más. És akkor kezdtem kitalálni, hogy vetíteni kéne. Addig legalább nem kell beszélni, ott a kép, leköti a gyereket, sötét van, igaz, kockázatos, de ha jók a képek, akkor tetszik. Ezt nagyon megszerettem. Egy ideig ez volt a fő menedék, úgy merült föl bennem, mint egy mentőöv. De aztán rájöttem az ízére, és arra, hogy ez ennél azért több. Nemcsak dekoráció meg az én csöndem lehetősége, hanem több. Lassanként átbillent az egész arra, hogy nem a misszionáriusi szerep a megfelelő, hanem a csudálkozó, a gyerekekkel együtt valamire rácsudálkozó. Az izgalmasabb. Ebben már együtt vagyunk benne, ez a nyolcvanas évek. Ez egy hosszú folyamat, egy jó tízéves folyamat, a Berzsenyiben ebben ilyen módon találkoztunk Trencsényi Borival és Gyurival, és azon kezdtünk el tűnődni, hogy hogyan lehetne ezt magánügyből valahogy közügyé tenni, és bevinni az oktatásba. Irodalmat és történelmet együtt – ezzel eltelt vagy tíz közös évünk.

FENYŐ D. GYÖRGY: Háromnegyed hét van. Azért szólok, mert tudom, hogy az ember mint tanár mindig többre készül, mint amire ideje van, és tud beszélni meg kér-

dezni sokáig. Én rendszeren készültem, a jegyzeteim itt vannak, egy dossziét készítettem, elhoztam mindenkinek a könyveit, de végül összesen két kérdést tudtam fölteni, erre volt idő.

Amit még akartam mondani, az pár mondat mindössze. Az a köszönetmondás. Egyrészt a díjért, másrészt a beszélgetésért: nagyon szépen köszönöm. Harmadrészt pedig mindazoknak, akiktől tanultam. Kezdve a Fazekas Gimnáziumtól, ahol három csodálatos magyartanárom volt. És ha még visszamegyek régebbre, akkor az általános iskoláig, sőt, nem is tudom, meddig kellene visszamenni. Köszönet a családomnak, mert amit az ember átad, amiből táplálkozik az ember, az nyilván mélyről ered. És köszönet a kollégáknak, merthogy elképesztő, hogy mit és mennyi mindent tanultam tőlük. A Berzsenyiről volt már sok szó, és elsősorban ide kötődnek a nagy élményeim. De aztán a Radnóti Gimnáziumban, ahol most tanítok, meg az Egyesületben szintén sok remek kollégát ismerhettem meg. És az a szerencsém volt, hogy taníthattam olyan iskolákban is, ha csak rövid időt és kicsit, ahol nem válogatott gyerekek voltak, és nagyon-nagyon sokat tanultam abból, ahogy józsefvárosi cigánygyerekekkel, ifjú roma egyetemistákkal, munka mellett tanuló felnőttekkel foglalkozhattam. Hihetetlen szerencsém volt abban is, hogy kikkel találkoztam: még ki is felejtettem az ELTE-t (sic!), ahová jártam öt évig, és ahonnan egy gyönyörű listát állítottam össze abból, hogy ki mindenkihez járhattam órára, és ki mindenki tartott valamilyen szemináriumot. Aztán kollégák, akiktől rettenetesen sokat tanultam meg tanulóik máig is. Meg persze a barátok, akik végig ott voltak-vannak mellettem, nem is tudom pontosan elkülöníteni, hogy hol kolléga valaki és hol barát. Aztán, mert a kommunikáció tényleg végigmegegy, hát a tanítványaimtól tanultam. Azt nem is, vagy nem eléggé érintettük, hogy az ember a pályája közben annyi-annyi fontos visszajelzést kap, folyamatosan, és nemcsak fiatalnak érezheti magát mindig, de az agyát, a szellemét, a reagálóképességét, a kérdésfölvetéseit, a kérdések fölvetésére való hajlandóságát is mennyire inspirálja az, hogy tanítványai vannak. Azt gondolom, hogy ez a kommunikáció valahogy így folytatódik, hogy nekik, a tanítványaimnak is köszönetet kell mondanom. – Ez a zárszó.